

1. Řecký jazyk a jeho vývoj

1.1. Na počátku evropských dějin

Když na počátku 1. tisíciletí př. Kr. přestává být jediným kulturním centrem známého světa Přední Východ a vzniká zárodek evropanství, děje se tak sice řeckým prostřednictvím, ale bez koncepce a politických záměrů. Řecko má za sebou pád mykénské říše (14.-13. stol.), jež nepatří do antiky, nýbrž do předantického starověku, a dlouho se nemůže vzpamatovat z psychologického traumatu. Situace byla táž jako v Evropě po pádu Říše římské, ale bylo o to hůř, že chyběla duchovní opora křesťanství. Boethiové mykénismu, totiž homérští rapsódi, zprostředkovali sice povědomí kontinua o slavné ale nenávratné minulosti, nemohli však dodat sebevědomí unaveným řeckým kmenům, z nichž každý bojoval o přežití na vlastní pěst ve vlastním údolí a na vlastním ostrově. *K^wasileowové*, lokální správce mykénských provincií, se stali *basileji*, nejvyšší autoritou politického života, titul mykénských vládců *wanaks* připadl bohům. Řecký živel té doby se neliší od foinického nebo později židovského. Není centrální politiky a moci, existuje jen centrální pantheon a ne vždy jasné povědomí společného danajství, pro něž nebylo jména: οἱ Δαναοί, οἱ Ἑλληνας jsou jména jednotlivých řeckých kmenů. Není ani jasného spojení podle jazyka, neboť řeč obléhaných ilijských Trójanů, abychom symbolicky použili obrazu z trójské války v Homérově pojetí, neliší se od řeči obléhajících Danaů více, než se toto danajské nářečí liší od nářečí hellénských spoluobléhatelů.

Řekové tedy vstupují do historie příznačně bez vlastního jména. Teprve slavný střet s perskou expanzí jim dodal jak vědomí společného zájmu, tak i jednoznačné společné jméno: Ἑλληνας. Na konci strastiplné pouti evropskými dějinami čeká ovšem Řeky týž osud: nemít jméno. Neboť říše Alexandrova šířící slávu hellénství byla mnohem spíše říší Alexandrovou než řeckou, a nadto měla trvání ještě více jepičí, než bývá u věčných a neporazitelných říší zvykem. Zažívají tedy Řekové svůj kulturní rozkvět pod praporem římským a po nešťastném konci pomlčkové války mezi Římem a Kónstantínopolí vstupují do evropských středověkých dějin pohrdající svým hellénstvím a chloubíce se tak trochu cizím peřím: vidí totiž sami v sobě legitimní dědice Říma. Tito οἱ Ῥωμαῖοι hlásí se nově κρωμαισύνη namísto κέλληνισμός. K oběma označením, Ἑλληνας a Ῥωμαῖος, přibývá v byzantské říši ještě třetí: ὁ Χριστιανός, a to v okamžiku, kdy se uchování křesťanství stává etickou hodnotou prvního řádu. Γεννάδιος ὁ Σχολάριος, byzantský teolog a Turky jmenovaný patriarcha po pádu Kónstantínopole, uvádí doslova: Ἑλληνας ὡν τῆ φωνῆ, οὐκ ἄν ποτε φαίην Ἑλληνας εἶναι, διὰ τὸ μὴ φρονεῖν, ὡς ἐφρόνουν ποτὲ οἱ Ἑλληνας· ἀλλ' ἀπὸ τῆς ιδίας μάλιστα θέλω ὀνομάζεσθαι δόξης. Καὶ εἴ τις ἔροιτό με τίς εἰμι, ἀποκρινοῦμαι Χριστιανὸς εἶναι.¹ „Ač Hellén jazykem, nikdy bych o sobě neřekl, že jsem Hellén, abych se vyvaroval oné zpupnosti, již se Hellénové kdysi vyznačovali, hodlám se však svým jménem hlásit k tradici stejně slavné, a ptáte-li se, kdo jsem, odpovídám: Křesťan.“ A tak bojovníci za řeckou samostatnost v minulém století s nej-

¹ Γεννάδιος ὁ Σχολάριος, *Oeuvres complètes*, 1930, s. 253. Cit. podle: Κακρίδης, Ι. Θ.: *Οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνας στὴ νεοελληνικὴ παράδοση*. Αθήνα 1989³ (orig.: *Die alten Hellenen im neugriechischen Volksglauben*, 1966).

různějšími dílčími asociacemi střídavě užívají označení Ἕλληνες, Ῥωμαῖοι a Χριστιανοί, podobně jako střídá své národnostní narážky Homér.

Co se odehrálo s jazykem řeckého národa mezi těmi dvěma řeckými bezejmennostmi? Odehrály se tři bitvy, které učinily Evropu Evropou. Bitvy, z nichž vzešla vítězně Evropa a poražení byli Řekové. Potměšilý Řím sklízel ve všech případech ovoce řecké porážky.

1.2. Bitva první: Boj o charakter Středomoří v rané antice

Rozložení sil se zdá ve všem nahrávat Řekům. Jejich jazyk se šíří z Egeidy na Sicílii a do Itálie, na severovýchodní africké pobřeží, na pobřeží Malé Asie a Černého moře, a to v podstatě bez válečných výprav. Kulturně a obchodně obhospodařované území je obrovské, ale politická situace neodpovídá situaci kulturní. Helénizované území netvoří říši, nýbrž konglomerát obcí, které hovořily různými dialekty a soustavně mezi sebou válčily. Jen málokdy docházelo ke skutečně řeckému spojenectví na základě řecké vzájemnosti, takovému jaké umožnilo porazit Peršany. Řecké kolonizační osady sice vzkvétaly obvykle lépe než jejich metropole, ale s výjimkou Egeidy, Egypta a Velkého Řecka neměly skutečně řecké zázemí. Skeptický pohled na sebe samy, kterého byli Řekové naštěstí schopní, na rozdíl od Římanů, srovnává věnec řecky mluvících kolonií v Mediteránu s kolonií žab kolem močálu.²

Latina v téže době dělá pokroky malé, ale jisté. V prvních dvou stoletích Řím ke své kulturní škodě likviduje Etrusky. Výsledkem této fáze je hrdý, svobodný, a poněkud barbarský římský dobyvatel získávající s úpornou, promyšlenou cílevědomostí píď po pídi neřeckou Itálii. Střet s Řeckem, který se při této politice nevyhnutelně blížil, vypadal osudově, neboť morálka horních římských vrstev byla, jak je známo z Catonova díla, silně narušena. Postavení řečtiny v Římě bylo mimořádně prestižní.³ Jistěže jazykem úřadů a místního obyvatelstva byla latina, ale okrajové oblasti společenského života, a především inteligence vůbec, jsou beznadějně pod vlivem řeckým. Diglosie je důsledkem vlivu přistěhovalců, importu řecky mluvícího otrockého personálu i kulturní prestiže řečtiny v horních společenských vrstvách.

Výsledek bitvy je znám: celý kulturní obsah řecké civilizace se přelévá do latiny a kulturní dividendy sklízí Řím. Je to veliké morální vítězství Řecka (*Graecia capta ferum victorem coepit et artes intulit agresti Latio*⁴), za které ovšem Řecku nikdo nedal ani groš. Evropa získává jejich intelektuální vlastnictví. Řecku zase jednou padl sen o vlastní zemi. Jazykově získali Řekové jen jedno: jednotu pod praporem hellénistické κοινῆ, jak o tom bude ještě řeč. Nebyla to však jednota daná společnou vlastní říší, nýbrž jednota pod protektorátem Říma.

² ...ἡμᾶς οἰκεῖν τοὺς μέχρι Ἡρακλείων στηλῶν ἀπὸ Φάσιδος ἐν μικρῷ τινι μορίῳ, ὥσπερ περὶ τέλμα μύρμηκας ἢ βατραχῶν περὶ τὴν θάλατταν οἰκοῦντας, καὶ ἄλλους ἄλλοθι πολλοὺς ἐν πολλοῖς τοιοῦτοις τόποις οἰκεῖν „...a že my tady od řeky Fasiidu až po Hérakleovy sloupy obýváme jen malou část země, protože žijeme okolo svého moře jako mravenci anebo žáby kolem močálu, a na mnoha podobných místech jinde přitom žije mnoho jiných lidí.“ (Platón, *Phaedo* 109 a-b)

³ Bylo by možné je srovnat s postavením němčiny v politickém a kulturním životě první Československé republiky.

⁴ Horatius, *Epistulae* II, 1, 156n.

1.3. Bitva druhá: Křesťanství

Podruhé v evropské historii pokusilo se Řecko zpeněžit asijské know-how a získat tak prospěch ze své přetrvávající kontroly v této oblasti, konkrétně nad Palestinou. Hloučky skromných i méně skromných vyznavačů Krista mluví řecky. Navíc nejde už o řečtinu dialekticky diferencovanou: je to κοινή ἑλληνικὴ λαλιὰ. Úměrně tomu, jak těchto stoupců přibývá, se zdá, že Řím přece jednou zaspal dobu: evangelium Kristovo, posvátný text předčítaný na ilegálních schůzkách a šířený samizdatem mezi římskými patricijskými i plebejskými synky, manifest květinové revoluce antiky, je psán řecky. Řím tři století váhá, a protože se mezitím rozrostl v poněkud nestvůrný státní aparát, využívají jeho váhání byrokratičtí fanatici spolu se zvrhlíky velkého i malého formátu a inscenují teatrální procesy. Nesmyslnost těchto procesů přispívá, i když za drahou cenu lidské krve, k tomu, aby se centrální moc konečně rozhodla. Rozhodnutí přichází r. 310 a je státnicky geniální: *promoveatur ut amoveatur*. Z nepřítelů stává se dekretem milánským nástupník trůnu, a jméno křesťanské církve, po tři století Římem tak či onak pronásledované, stává se jménem Říma. Křesťanská církev na své nové chlebobdárce nezapomněla, a během krátké doby získává latina zpět své sporné pozice na této půdě. Sto let poté je už jazykem evangelia jazyk Hieronymovy Vulgáty, a tak na tisíc let zapomene Evropa na to, že jazykem jejího náboženství byla původně pouze řečtina.

1.4. Bitva třetí: Turci

Roli nárazníkového státu plnilo Řecko v celých evropských dějinách a řecko-perské války jsou toho modelovým příkladem. V 7. stol. po Kr. vychází z mystického předovýchodního prostoru, přibližně z týchž míst, odkud vzešlo křesťanství, nové náboženství, křesťanství v mnohém blízké, stejně životaschopné, stejně opojené myšlenkou násilné misie a spásy duší za cenu zkázy těla: islám. R. 630 vítězí Prorok v Mekce nad arabským pohanstvím a zvedá prapor nové víry. O století později stojí Prorokovi stoupcem u bran Poitiers a Tours. Arabská cesta islámu do Evropy přes Španělsko a Francii sice padla, ale střet se přenesl na východ. Křesťané, kteří v té době už dávno nebyli oněmi květinovými dětmi antiky, dali přednost útoku před obranou a vyhlásili křižácká tažení. Na jejich konci stojí Turci r. 1422 u bran Kónstantínopole. Jóannis VIII. v naději na pomoc západokřesťanské Evropy odjíždí do Itálie vyjednávat. Řím s pocitem silnějšího žádá ideologickou satisfakci v podobě sjednocení východního a západního křesťanství (pod praporem Západu přirozeně) a poníženému Řecku nezbyvá než na tyto podmínky přistoupit: na svět přichází uniátská církev. Co mělo pomoci proti Turkům, pomohlo Turkům. Ideologický zmatek a odpor vůči uniátskému dokonale rozložil všechny síly, které Řecku ještě zbývaly. R. 1453 padá Kónstantínopol do rukou Turků. Řekové přicházejí o všechno, co Evropě dali. Uhájit vlastní náboženství a vlastní jazyk je bude stát půl tisíciletí zoufalého zápasu. Řím si opět zamlul ruce.

1.5. Nejstarší spisovnost

To je tedy kulturní a historické pozadí jazykových procesů na řecké půdě. Pokud jde o jazyk sám, odráží se v něm dějiny země jako v zrcadle. Všimáme-li si nástupu řeckého jazyka na evropskou půdu, změnil se celý pohled, jak známo, rozluštěním mykénského lineárního písma B, kterým se historická fáze řečtiny posunula na úkor prehistorické až do 14. stol. př. Kr. Znamená to posun o celý jeden kulturní cyklus zpět, do předantického starověku.

Nebýt mykénštiny, tedy pokud bychom vycházeli z alfabetských epigrafických památek, jevil by se dnes nástup řečtiny jako písemného jazyka v méně triumfálním předstihu oproti jazykům Itálie, než se ještě před nedávnem předpokládalo. Nepatří stále ještě k běžně známým skutečnostem, že řecké písemné památky z italské půdy jsou stejně staré jako památky z půdy řecké (počátek 8. stol. př. Kr.) a jsou jen o necelých 200 let starší než nejstarší památky latinské. Rychlost kulturního nástupu následujícího po prvním uplatnění písma je ovšem u latiny a u řečtiny nesrovnatelná; zatímco řečtina v době vzniku písma disponuje bohatým kulturním a literárním zázemím, pak Řím, který má to štěstí, že může písmo poměrně rychle převzít (i když později než jiné, významnější italské národy), tento Řím žije ještě půl tisíciletí po své alfabetizaci v naprosté kulturní defenzivě.

1.6. Nejstarší nespisovnost – κοινή

Bylo-li řečeno o řecké civilizaci, že její antická fáze se mnohem rychleji rozjíždí a také mnohem rychleji končí, platí toto zrychlení v plné míře o jazyce. Latina, jak známo, se dostává zhruba ve 3. stol. po Kr. do situace, kdy rozdíl mezi psaným a mluveným jazykem začíná být natolik patrný, že respektování spisovné normy dělá bez vysokého vzdělání obtíž. Komentáře ze století 4. a 5. dokazují, že ciceronský projev hrozil v té době už nesrozumitelností. O řečtině je třeba říci, že díky liberalismu svých uživatelů nedosáhla nikdy takového kodifikačního stupně jako latina. Rozdíl mezi jazykem psaným a mluveným začíná být na řecké půdě předmětem komentářů o 700 let dříve než u latiny. Děje se tak v souvislosti se vznikem hellénistické koiné ve 4. stol. př. Kr. jakožto mluvené normy, která vlastně nikdy nebyla úředně přijata za normu spisovnou. V hellénistické době je v koiné psána soukromá, neformální korespondence, nikdy literární texty. Prvním vulgárním textem veřejného charakteru jsou koncem 1. stol. po Kr. křesťanské epištoly a evangelia. Je také známo, jak se vzdělaná antická veřejnost k této provokaci postavila: s hlubokým přezíráním a okázalou ignorací. Teprve v době, kdy se stalo zřejmým, že tento kulturní fenomén ignorovat nelze (ve 3. stol.), berou ho antičtí intelektuálové do ruky s neskrývaným pohoršením, které přiznávají i církevní otcové.

Tzv. 2. sofistika ve 2.–4. stol., která pro řeckou jazykovou kulturu znamenala zhruba totéž jako pro latinu karolinská renesance na přelomu 8. a 9. stol., škodlivý vliv evangelia zavčas dezinfikovala. Ve 4. stol. káže tedy Jan Zlatoústý po Malé Asii jazykem démosthenovským a dobové komentáře potvrzují, že mu nebylo rozumět ani slovo. Propastná dichotomie psaného a mluveného jazyka, která v raném středověku znamenala leckdy rozdíl bránící jakékoliv srozumitelnosti, je jevem obecně evropským. Nikoho v té době nezaráží. Latina proti románským, germánským a keltským jazykům, staroslověnština proti mluveným jazykům slovanským, attická řečtina proti mluvené středověčné řečtině, to byly protiklady pokládané ve středověké společnosti za stejně samozřejmé jako obrovská diferenciace sociální. Nelze v této situaci tedy vidět řecké specifikum a nelze se ani divit, že se byzantský středověk nezmiňuje o existenci jazykového problému.

1.7. Humanismus Východu a Západu

Rozdíl mezi Západem a Východem však rázem vyvstane, když dodáme, že na řeckém území nebyla zmíněná situace vnímána jako problém až do století osmnáctého. Důvody je možné uvést tři.

1.7.1. Jednak skutečný rozdíl mezi civilizačními typy západního a východního křesťanství, který způsobil, že měš anské vrstvy a jejich drzí konzumismus hrají v ortodoxním prostředí nesrovnatelně menší roli. Naopak – Řekové cítili vůči této měš anské kultuře pohrdání jako vůči nekulturnímu materialismu, který se navíc politicky asocioval s kulturou dobyvatelů. To je druhý důvod.

1.7.2. Je třeba si uvědomit, že prvními, kdo dobyl Cařihrad, nebyli Turci, nýbrž křižáci r. 1204; podstatná část řeckého území je tedy před okupací Turky okupována Franky a Benátčany, a pro místní obyvatelstvo zřejmě nebyl mezi těmito okupacemi podstatný rozdíl, možná ani pokud jde o pronásledování náboženské. Humanistická literatura v lidovém jazyce, satiry, rytířské romány a kroniky, se v řečtině objevují po křižácké okupaci, v době, kdy národnostně uvědomělí Řekové odcházeli, pokud to bylo možné, z křižácky okupovaných území do Cařihradu, který mezitím nakrátko opět získal samostatnost, aby tam nabyli klasického řeckého vzdělání v nesrozumitelné attičtině. Teprve po turecké okupaci Cařihradu r. 1453, kdy taková možnost definitivně padla, smířují se Řekové na území pod křesťanskou kontrolou, totiž především na Krétě, s italským renesančním vlivem. Tak vzniká, se značným zpožděním oproti západní Evropě, pozoruhodná krétská renesance 15./17. stol. To co slibovalo stát se řeckým Toskánskem, vzalo za své pádem Kréty (1669 dobytí Chandaku, tj. dnešního Iraklia).

1.7.3. Tak se dostáváme k důvodu třetímu, k situaci neustálého fyzického ohrožení, v němž byli Řekové nuceni žít. Ortodoxní křesťanství a tradiční hodnoty včetně nesrozumitelnosti archaického úředního jazyka měly v této situaci zcela jiný význam než na evropském Západě a pro humanismus nebyly vytvořeny podmínky. V životních podmínkách natolik nesnesitelných, že je nelze intelektově zvládnout, není zájmu na intelektualizaci textů. Plnou srozumitelností se zvyšuje riziko pochybnosti o tradičních hodnotách, což může psychicky vést k demobilizaci, ztrátě víry.

1.8. Řecké osvícenství a γλωσσικό ζήτημα

Kulturní situace řeckých intelektuálů v 17. a 18. stol. výrazně připomíná českou pobělohorskou situaci: rekatolizaci, osvícenství a národní obrození. Bílou horou je pro Řeky pád Kréty do tureckých rukou r. 1669. Příbuzným rysem je zde intelektuální deprese způsobená masovou emigrací inteligence a kulturní schizofrenie daná tím, že velmi významná část literární produkce vzniká mimo národní území. Rekatolizaci je islamizace vyvolávající u Řeků hlubokou, jinde v Evropě nezvyklou víru ortodoxní církve, jev, který připomíná víru tajných nekatolických rodin v Čechách. Existuje ovšem také podstatný rozdíl, totiž ten, že Řecko v zásadě zůstává pravoslavnou zemí, ktežto české země většinou pragmaticky přecházejí na katolicismus. Společné je také dilema osvícenských obrozenců nad tím, jaký jazyk zvolit pro písemnou normu po staleté absenci normální literární kultury.

Řečtí osvícenci 18. stol., většinou přímí emigranti nebo synové starých emigrantských rodů na Sorboně a dalších univerzitách evropského Západu, se ocitli v rozporné situaci. Týž racionalismus, který vedl v Evropě k absolutistickému sociálnímu a politickému reformátorství, které viditelně navazovalo – bůhví pokolikáté už – na antiku a likvidovalo lokální tradici s neurvalostí Josefa II., tento racionalismus vedl na řecké půdě nikoli k reformátorství, nýbrž ke konzervativismu *non plus ultra*. Byl to návrat k mýtům antiky, jejíž texty a jejíž jazyk byl na řecké půdě nikoli doménou intelektuálů jako na Západě, nýbrž sakrosanktem ortodoxní církve – jediného zbytku intelektuálních struktur, který tureckou invazi přežil *in situ*. Na Sorboně četl Aristotela racionalistický profesor; v Řecku ho po svém vykládal mnich na Svaté hoře. Rozporná situace vedla k rozporům, pro něž se v řecké odborné literatuře užívá termínu γλωσσικό ζήτημα – *jazyková otázka*.

Na jednom z krajních křídel tohoto rozporu stáli stoupenci myšlenky, o níž je na řecké půdě obtížné rozhodnout, zda je osvícensky absolutistická nebo romantická: myšlenky na gigantickou školskou a kulturní reformu, která měla v Řecku obnovit znalost spisovně attičtiny. R. 1821, v době začínajícího boje za národní nezávislost, se tento proud označoval jako αρχαϊσμός. Druhé, zřetelně romantičtější a stejně idealistické křídlo systematicky mapovalo lidová nářečí, aby jejich teoretickou interpolací mohl být vytvořen nový, lidový jazyk jako komunikační prostředek nové doby. Šlo o křídlo exkluzivně intelektuálské, označované χυδαϊσμός (vulgarismus). Většina inteligence se přiklání k nějaké formě kompromisu, což bylo označováno jako διαλλακτισμός (kompromisnictví, shovívavost). První systematický model na diallaktické bázi vytvořil Αδαμάντιος Κοραΐς. Ve svých dílech užívá kompromisního jazyka lexikálně velmi blízkého lidovému, syntakticky intelektualizovaného (vliv francouzštiny), morfologicky ovšem adaptovaného podle archaických attických pravidel. Charakteristické je, že se Koraisova koncepce neujala, i když nastala shoda v principu: je třeba se opřít o jazyk současný, ale zbavit jej lokálních nářečních a vulgárních rysů. Tato kompromisní představa „očistěného“ lidového jazyka je od 1. třetiny 19. stol. spojována s termínem καθαρεύουσα a na ní je také založen úřední jazyk nově vytvořeného řeckého státu od r. 1830. Jazyk skutečně lidový, bez úprav a adaptací, snad s výjimkou vysloveně lokálních nářečních rysů, začal být označován jako δημοτική.

1.9. Καθαρεύουσα

Zatímco politická situace tohoto státu vypadala v očích Evropy neobyčejně chaoticky a zoufale, nebo se zde střídaly atentáty na představitele státu a lidová povstání s instalací nových a nových panovníků a vlád, v jakési zvláštní, těžko postižitelné hloubce panovaly naopak neobyčejně stojaté vody a etablovaly se byrokratické a aristokratické kruhy. V rukou takto vytvořené státní byrokracie prodělal ovšem původně velmi pozitivní pojem καθαρεύουσα během 2. pol. 19. stol. zásadní vývoj. Stále více se totiž prosazoval konzervativní purismus „dobrých autorů“ (mysleno autorů antických a církevních), jehož prismaticem bylo třeba posuzovat výběr slov, morfémů a vazebných konstrukcí. Koraisův styl je chápán jako zastaralý. Tento purismus má pozitivní vliv na přejetí řady nových slov:

- a) starořeckých výrazů do novořečtiny, zvl. odborná a řemeslnická terminologie;
- b) indoeuropeismů řecké stavby do řečtiny: δημοκρατία, δημαγωγία atd.

Intelektuální a umělecké kruhy se postavily proti tomuto pojetí katharevúsy, což byla samozřejmá reakce těchto kruhů na byrokratický purismus: Do konce století je literatura psána převážně v δημοτική. Užívání δημοτική se stává postupně symbolem politických názorů a životních postojů (progressivismus, levice, opozice klerikalismu a byrokracii). Vznikem těchto politických asociací se situace mimořádně přiostrňuje.

Vrcholem první fáze zápasu, který v politické rovině δημοτική prohrává, jsou:

a) Ευαγγελιακά (r. 1901 Αλέξανδρος Πάλλης zveřejňuje překlad Nového zákona); pouliční bouře vyprovokované konzervativními demagogy trvají od 8. listopadu do 8. prosince a mají za následek 8 mrtvých, 70 raněných, rezignaci vlády a metropolity;

b) Ορεστειακά (1903 inscenuje Γ. Σωτηριάδης v Εθνικό θέατρο představení Aischylovy Oresteie v překladu s prvky δημοτική); bouře v tomto případě trvají „jen“ od 6. do 9. listopadu a jejich důsledkem byli 2 mrtví a 7 raněných.

Jazyková občanská válka se pak přenáší do parlamentu, kde vpředvečer balkánského konfliktu r. 1911 premiér Eleftherios Venizelos, jeden z největších řeckých politiků počátku tohoto století, přistupuje na kompromis s konzervativními silami a nechává v ústavě zakotvit definici národního jazyka (tj. katharevúsy) a zmínku o trestnosti jeho hanobení.

1.10. Δημοτική

Jak už se v historii stává, byl tento hysterický jazykový konzervativismus spíše ilustrací toho, že pozice katharevúsy byly vážně ohroženy. Téměř současně se zmíněným dodatkem k ústavě vzniká tzv. Εκπαιδευτικός Όμιλος, výrazně levicové seskupení intelektuálů soustředěných kolem nově zakládané univerzity v Soluni, který prosadil δημοτική poprvé jako vyučovací jazyk v prvních třídách základních škol (experimentálně od r. 1910, úředně v letech 1917–1920). Celý plán padl poněkud nesmyslně v souvislosti s říjnovou revolucí v Rusku. Objevuje se totiž obvinění z nahrávání ruským (sovětským) zájmům, tj. z velezrady, a od té doby užívají obě strany obvinění z ohrožování jednoty národa (oba tábory užívají o vlastní podobě jazyka termínu εθνική γλώσσα).

Řetěz paradoxů vrcholí za vlády diktátora Metaxase. Εκπαιδευτικός Όμιλος tehdy docílil neobyčejného politického úspěchu: z pověření ministerstva kultu a národní osvěty vydaného r. 1938 (což v praxi znamenalo osobní souhlas diktátorů) byla za řízení prof. Triandafillidise sepsána a r. 1941 publikována první vědecká gramatika δημοτική.

Tato gramatika ležela dlouho bez praktického uplatnění vzhledem k tomu, že vznikla z nevhodného politického podnětu, navíc právě v okamžiku, kdy spojenou italskou-německou agresí začíná na řecké půdě druhá světová válka, jako obvykle krvavější než jinde. Tato válka jak známo nekončí v Řecku rokem 1945, nýbrž přechází plynule ve válku občanskou mezi pravicovou vládou a komunistickým protifašistickým odbojem.

V 50. letech po porážce levice nepřipadala aplikace levicové gramatiky v úvahu, a stává se aktuální teprve r. 1964 s politickým vítězstvím Papandreova Svazu středu (Ένωσις Κέντρου). Řecko jako nevyčerpatelná studnice paradoxů se tehdy stalo levicovou prokomunistickou monarchií (k malé radosti monarchy samotného) a δημοτική s Triandafillidisovou gramatikou byla uzákoněna jako jazyk základního školství rovnocenný s katharevúsou, jež zůstala, podle ústavy, jediným úředním jazykem. Z právního hlediska to znamená uzákonění diglosie.

Tento právní stav měl ovšem jepičí život. Vojenský převrat r. 1967 ruší δημοτική na školách a její užívání je pronásledováno jako projev komunismu. Politické okolnosti, za nichž se to děje, napomáhají veřejnému mínění ve prospěch δημοτική, podobně jako předtím válečná diktatura, za níž vznikla Triandafillidisova gramatika, vedla k averzi vůči ní. První demokratická ústava z r. 1975 se pro nadbytek jiných starostí jazykovými otázkami nezabývá, a tak se stalo, že současný spisovný jazyk v Řecku byl právně uzákoněn teprve 28. ledna 1976.

1.11. Νεοελληνική κοινή

Jaká je tedy skutečná jazyková situace v Řecku po všech těchto zápasech? Řečeno velmi stručně jde o fázi hledání stability na principu kompromisu mezi letitými konkurenty, dimotiki a katharevúsou. Oba termíny se dnes užívají jen výjimečně, nebo jejich obsah je těžko vymezit a mívá různé asociace, zvlášť v případě katharevúsy. Dlouhou koexistenci během diglosie po pádu purismu z přelomu století se katharevúsa postupně stávala tolerantní vůči lidovými tvarům a výrazům, zatímco do dimotiki vlivem školství a administrativy pronikla řada konstrukcí původně umělých. Tato ustalující se rovina, již není možno jednoznačně zařadit k dimotiki, přestože oficiálně platná gramatika je dimotická, se nazývá νεοελληνική κοινή „obecná novořečtina“.

2. Pojem klasické řečtiny

Jak vyplývá z podané charakteristiky, nebyla řečtina v době svého největšího kulturního rozmachu, počínaje Homérem a konče Aristotelem, nikdy ustáleným a jednotným jazykem, podobně jako samo Řecko až do makedonské a později římské okupace nestalo se politicky jednotnou zemí. Řecké jazykové území se rozpadalo na dialekty, z nichž většina měla nejen vlastní hláskosloví a tvarosloví, ale dokonce i vlastní normu pravopisnou, a v nejdůležitějších z nich vznikala i rozsáhlá literatura. Neuvěřitelnou jazykovou pestrost může ilustrovat následující heslovitý přehled hlavních nářečních typů⁵:

2.1. **Iónsko-attické dialekty**

2.1.1. attičtina

2.1.2. eubojšťina

2.1.3. iónské dialekty

2.1.3.1. kykladská iónština

2.1.3.2. maloasijská iónština

2.2. **Aiolské dialekty**

2.2.1. thessalské dialekty

2.2.1.1. východní thessalština

2.2.1.2. západní thessalština

2.2.2. maloasijská aiolština a lesbičtina

2.2.3. boiótština

2.3. **Dórské dialekty**2.3.1. severodórské dial. (*Doris mitior*)

2.3.1.1. severozápadní dórské dialekty

2.3.1.1.1. fóčťina

2.3.1.1.2. lokerština

2.3.1.1.3. aitólština

2.3.1.1.4. akarnánština, épeirština aj.

2.3.1.2. sarónské dialekty

2.3.1.2.1. korintština

2.3.1.2.2. megarština

2.3.1.2.3. východní argolština

2.3.2. jihodórské dialekty

2.3.2.1. elejšťina

2.3.2.2. skupina *Doris media*

2.3.2.2.1. thérština, melština aj.

2.3.2.2.2. rhodština

2.3.2.2.3. kójština aj.

2.3.2.2.4. západní argolština

2.3.2.3. skupina *Doris severior*

2.3.2.3.1. krétština

2.3.2.3.2. kýrénština

2.3.2.3.3. lakónština a messénština

2.3.2.3.4. achajština

2.4. **Arkadokyperské dialekty**

2.4.1. arkadština

2.4.2. kyperština

2.4.3. pamfýlština

Tyto dialekty se navíc vyvíjely v čase - právě v období mezi 5. stol. př. Kr. a přelomem letopočtu prošla řečtina velmi bouřlivým hláskovým vývojem. Není tedy možné studovat tak složitý a neustálený jazykový komplex jako celek. V těch případech, kdy jde o to, pojmenovat souhrn všech variet řeckého jazyka v antickém období (tj. přibližně do 5. stol. po Kr.), užívá se termínu **starořečtina** (*Altgriechisch, Ancient Greek, grec ancien*).

⁵ Klasifikace nářečí podle: A. Bartoněk: *Prehistorie a protohistorie řeckých dialektů*, Brno 1987, s. 152n. Na předcházejících stranách (s. 125–152) lze nalézt podrobnou charakteristiku jednotlivých dialektů.

Z praktických důvodů, daných především kulturní prestiží Athén, se tradičně za základ výuky řečtiny bere **attičtina klasického období, tj. v 5. a 4. stol. př. Kr., speciálně prozaičtí autoři athénskému původu z přelomu 5. a 4. stol.** (Πλάτων, Δημοσθένης). Tak je třeba v následujících výkladech rozumět pojmu **klasická řečtina** nebo prostě řečtina, není-li uvedeno jinak.

3. Gramatická struktura klasické řečtiny

Řečtina je *indoevropský jazyk* bez příbuzenských vztahů k ostatním jazykům této jazykové větve. Jejím jediným pokračovatelem je novořečtina, o níž je možno vést teoretický spor, zda má být pokládána za novější časovou fázi téhož jazyka jako je starořečtina (toto pojetí se častěji objevuje v samotném Řecku) nebo za jazyk zcela samostatný, i když pochopitelně na starořečtinu navazující (podobně jako např. francouzština na latinu).

Z hlediska gramatické struktury jde o jazyk *flexivní*, tj. vyjadřující gramatické kategorie pomocí *afixů* (tj. *prefixů*, předpon, a *suffixů*, přípon) tak, že každý z těchto afixů vyjadřuje několik gramatických kategorií zároveň (např. sufix -ος nom. sg. maskulina).

3.1. Fonologie (hláskosloví)⁶

Vokalismus (samohlásky)	Monoftongy (prosté samohlásky)	5 krátkých 7 dlouhých	[a], [e], [i], [o], [y] [a:], [æ:], [e:], [i:], [ɔ:], [o:], [y:]
	Diftongy (dvojhlas- ky)	7 krátkých 5 dlouhých	[a ^u], [a ⁱ], [e ^u], [e ⁱ], [o ^u], [o ⁱ], [y ⁱ] [a: ⁱ], [æ: ^u], [æ: ⁱ], [ɔ: ^u], [ɔ: ⁱ].
Konsonantismus (souhlásky)	15 konsonantických fonémů		[b], [p], [p ^h], [d], [t], [t ^h], [g], [k], [k ^h], [h], [s]/[z], [m], [n], [r], [l]

3.2. Morfologie (tvarosloví)

3.2.1. Substantiva

3.2.1.1. Přehled kategorií:

Pád	nominativ (nom.) genitiv (gen.) dativ (dat.) akuzativ (ak.) vokativ (vok.)
Číslo	singulár (sg., jednotné č.) duál, (du., dvojné č.) plurál (pl. množné č.)

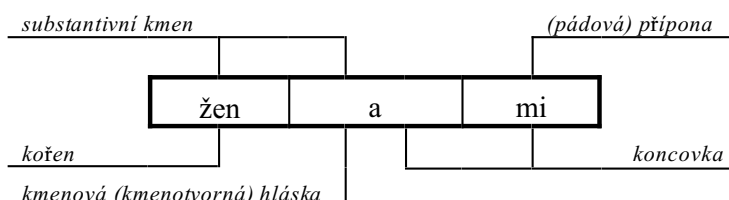
⁶ Pokud jde o význam mezinárodních fonetických značek sloužících k popisu výslovnosti, viz kapitulu o fonologickém systému (3.) a tam uvedené vysvětlivky.

Rod	maskulinum (m., mužský r.) femininum (f., ženský r.) neutrum (n., střední r.)
Určenost	subst. určená (se členem) subst. neurčená (bez členu)

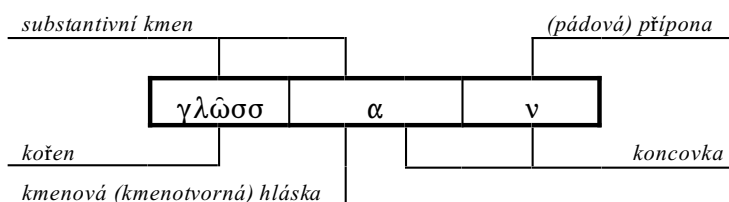
3.2.1.2. Morfologická analýza substantivního tvaru

Při filologické práci s řeckým substantivem (i adjektivem) je nutné rozlišovat jednotlivé stavební prvky, z nichž je flexivní tvar utvářen. Základními pojmy jsou: **kořen**, **kmen**, **koncovka**, **přípona**. Význam těchto termínů lze ilustrovat zároveň na českém i na řeckém substantivu, protože typologická struktura obou jazyků je stejná (totiž flexivní).

3.2.1.2.1. Struktura českého substantivního tvaru (instr. pl. subst. *žena*):

3.2.1.2.2. Struktura řeckého substantivního tvaru (ak. sg. subst. γλῶσσα 'jazyk'):

V řečtině stejně jako v češtině platí, že v mnoha tvarech nelze bezpečně oddělit kmenotvornou hlásku od přípony, protože v průběhu jazykového vývoje splynuly do jediné slabiky. V takových případech lze pracovat pouze s pojmem koncovky. V češtině je tímto způsobem zastřena původní struktura většiny tvarů (např. ak. sg. *ženu* atd.), v řečtině je takových případů menší počet (např. od citovaného subst. γλῶσσα gen. pl. γλωσσῶν).

3.2.1.3. Deklinační struktura (substantivní třídy):

a-kmeny (tzv. 1. deklinace)	
o-kmeny (tzv. 2. deklinace)	
3. deklinace	konsonantické kmeny vokalické kmeny

Úvodní lekce A

3.2.1.4. Konvenční gramatický zápis substantiva (ve slovníku apod.)

K určení deklinačního typu, odvození všech tvarů paradigmatu a náležitěmu syntaktickému uplatnění (přřazení přívlastku apod.) je u řeckého substantiva zapotřebí udat nom. a gen. sg. a rod. Konvenčně se tak děje v následujícím pořadí:

- tvar nom. sg.,
- koncovka gen. sg.,
- člen (člen bývá uváděn i na prvním místě, nejde-li o abecední soupis).

Např.: ὁ φίλος, -ου 'přítel' nebo φίλος, -ου, ὁ 'přítel'.

3.2.2. Adjektiva

3.2.2.1. Přehled kategorií

S výjimkou kategorie určenosti jsou stejné jako u substantiv (viz výše).

3.2.2.2. Deklinační struktura

Adjektiva 1. a 2. deklinace	trojvýchodná (samostatná koncovka pro každý rod) dvojvýchodná (společná koncovka pro m. a f.)	
Adjektiva 3. deklinace	konsonantické kmeny	trojvýchodná dvojvýchodná jednovýchodná (společná koncovka pro všechny rody)
	vokalické kmeny	

3.2.2.3. Konvenční gramatický zápis adjektiva (ve slovníku apod.)

K určení deklinačního typu, odvození všech tvarů paradigmatu a náležitěmu syntaktickému uplatnění (přřazení přívlastku k substantivu apod.) je u řeckého adjektiva zapotřebí udat tvary jednotlivých rodů, u jednovýchodných adj. i tvar gen. sg. Konvenčně se tak děje v následujícím pořadí:

- tvar nom. sg. m.
- koncovka nom. sg. f. (pokud existuje)
- koncovka nom. sg. n. (pokud existuje)
- koncovka gen. sg. (u jednovýchodných adjektiv)

Jiným běžným zápisem je (místo položek b. a c.) číslice 3 pro adj. trojvýchodná a 2 pro dvojvýchodná; označování číslicí 1 u jednovýchodných adj. se nepoužívá.

Např. φίλος, -η, -ον 'milý' nebo φίλος 3. 'milý'.

3.2.3. Zájmena

3.2.3.1. Přehled kategorií

Kategorie pádu, čísla a rodu (s výjimkou bezrodých) podobně jako u substantiv.

3.2.3.2. Přehled typů

osobní	nezvratná	důrazová nedůrazová
	zvratná	důrazová nedůrazová
přívlastňovací	nezvratná	důrazová nedůrazová
	zvratná	důrazová nedůrazová

tázací	obecně tázací závisle tázací
vztažná	určitá všeobecná
ukazovací neurčitá zájmeno reciproké (vespolné)	

3.2.4. Slovesa

3.2.4.1. Přehled kategorií

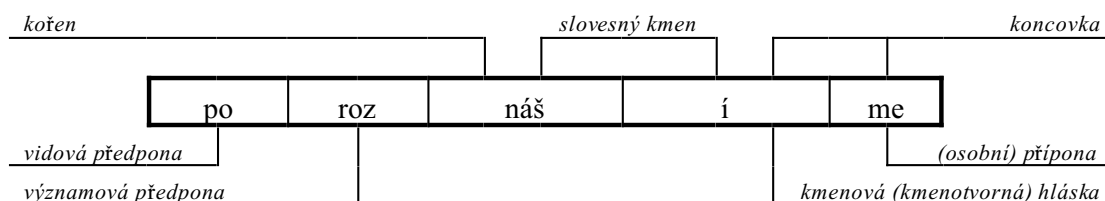
Osoba	první (1.) druhá (2.) třetí (3.)
Číslo	singulár (sg., jednotné č.) duál (du., dvojně č.) plurál (pl., množné číslo)
Čas	prézens (préz., přítomný č.) futurum I. (fut. I nebo jen fut., budoucí čas) futurum II. nebo pasivní (fut. II nebo fut. pas.) futurum perfektní nebo exactum (fut. pf., fut. III nebo fut. ex.) imperfektum (ipf.) aorist (aor.) perfektum (pf.) plusquamperfektum (plpf.)
Způsob	indikativ (ind., oznamovací z.) imperativ (ipt., rozkazovací z.) optativ (opt., přací nebo žádací z.) konjunktiv (konj., spojovací z.)
Rod	aktivum (akt., činný r.) medium (med., střední nebo zvrtný r.) pasivum (pas., trpný r.); s výjimkou aoristu a futura splývá med. a pas. obvykle do jediného tvaru označovaného mediopasivum (medpas.)
Neurčité tvary slovesné	infinitiv (11 typů) participium (11 typů) adjektivum slovesné (2 typy)

3.2.4.2. Morfologická analýza slovesného tvaru

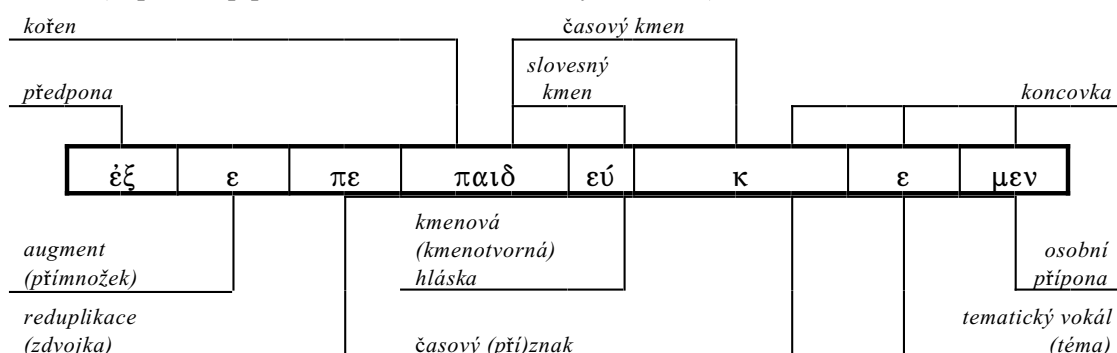
Při práci s řeckým slovesem je třeba rozlišovat mnohem větší počet stavebních prvků než u substantiva anebo českého slovesa. Základními pojmy jsou (v pořadí, podle něhož se tyto prvky řadí ve slovesném tvaru): **předpona**, **augment**, **reduplikace**, **kořen**, **slovesný kmen**, **časový kmen**, **téma**, **koncovka** a **osobní přípona**. Podrobné údaje o formě a významu těchto prvků jsou uvedeny v gramatice (§§ 244-256).

Ve srovnání s češtinou lze jako rozdíl uvést především to, že v české slovesné flexi se neuplatňuje augment, reduplikace, časový kmen a téma, a analýza českého slovesa je tedy podstatně jednodušší.

3.2.4.2.1. Struktura českého slovesného tvaru
(1. pl. ind. fut. akt. slovesa *poroznášet*)

3.2.4.2.2. Struktura řeckého slovesného tvaru
(1. pl. ind. plpf. akt. slovesa παιδεύω 'vychovávat')

V řečtině stejně jako v češtině jsou ovšem z popsaných prvků zastoupeny obvykle jen některé; vzorový tvar je složitostí své stavby extrémní. Např. augment vystupuje jako signál indikativu minulých časů, reduplikace dokonce většinou jen jako signál perfekta, časový příznak obvykle chybí v přítentiu, tematický vokál⁷ se objevuje pouze u některých slovesných tříd apod. Stejně jako u substantiva nelze v důsledku hláskového vývoje často oddělit téma od přípony a je třeba pracovat pouze s pojmem koncovky.

⁷ §§ 244-246 řecké mluvnice zavádějí mírně odlišné terminologické pojetí: definují časový kmen šíře, nebo do něj zahrnují i tematický vokál, augment a reduplikaci a krátkým termínem *téma* pak označují celý tento rozsáhlý útvar (nikoli tematický vokál samotný). Takové pojetí se jeví jako málo praktické a proto se ho tato učebnice nechrání. Na formulační rozdíly, které z odlišné definice plynou, se v příležitostných gramatických výkladech v této učebnici vždy upozorňuje.

3.2.4.3. Konjugační struktura (slovesné třídy)

Tematická konjugace (7 tříd)	vokálníké kmeny	kontrahované (stažené) nekontrahované (nestažené)
	konsonantické kmeny ražené konsonantické kmeny plynné	
Atematická konjugace (3 třídy)		

3.2.4.4. Konvenční gramatický zápis slovesa (ve slovníku apod.)

K určení konjugačního typu a vytvoření jednotlivých tvarů slovesného paradigmatu je v řečtině nutné znát podobu **časových kmenů** (tento pojem je třeba odlišovat od pojmu **slovesný kmen**, viz výše): *kmeny časové* jako základ pro tvorbu tvarů v jednotlivých časech se samy tvoří z *kmene slovesného*, který je u většiny sloves jediný a u řady sloves splývá s *časovým kmenem přítomným*. Tradiční gramatický popis pracuje se šesti časovými kmeny: **přítomným** (pro tvorbu všech tvarů prez. a ipf.), **futurálním** (tvary fut. akt., med. a nedokonavého pas.), **aoristním aktivním** (tvary aor. akt. a med.), **perfektním aktivním** (tvary pf. a plpf. akt.), **perfektním mediopasivním** (tvary pf. a plqpf. medpas. a tvary fut. perfektního), **aoristním pasivním** (tvary aor. pas. a dokonavého fut. pas.). Konvenčně jsou k určení jednotlivých časových kmenů udávány v ustáleném pořadí následující tvary:

- tvar 1. sg. ind. prez. akt.
- koncovka 1. sg. ind. fut. akt.
- koncovka 1. sg. ind. aor. akt.
- koncovka 1. sg. ind. pf. akt.
- koncovka 1. sg. ind. pf. medpas.
- koncovka 1. sg. ind. aor. pas.

Např.: παιδεύω, -εύσω, -ευσσα, -ευκα, -ευμαι, -εὔθην 'vychovávat'